

NYUGAT- ÉS KELET-EURÓPA IRODALMI KAPCSOLATAI EGY JELENTŐS ÖSSZEFOGLALÓ MŰ TÜKRÉBEN*

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

JOSEF MATL, a grázi egyetem európai hírvű professzora csaknem könyvtárnyi tanulmányban mutatta be eddig is a szláv népek kultúrájának kapcsolattörténetét. Szándékosan használtuk az előző mondatban a „kultúra” s nem az „irodalom” szót, mert bár MATL elsősorban filológus, — irodalomtörténeti műveiben mégis mindig nagyobb távlatba helyezi a jelenségeket. A szlávok egész kultúráját igyekeznek bemutatni; a folklór éppúgy nem idegen tőle, mint egy-egy kor kultúrpolitikai helyzetének elemzése. Ha ehhez hozzávesszük, hogy JAGIĆ, MURKO — és VESZELOVSKIJ tanítványának vallja magát (XII.), tehát a pozitivista alapok mellett a formalista iskola is hatott rá; ugyanakkor jól ismeri a szellemtörténetesek bravúrokat és — bár sok kérdésben a marxizmussal szemben állónak mondja magát — a kultúra jelenségeit nem egy esetben az adott társadalmi-gazdasági helyzetből vezeti le: akkor tudjuk érzékeltetni, hogy művei valóban igen tanulságosak; adatgazdagságukkal még a legtájékozottabb szakember számára is sok ismeretlen tudnivalót nyújtanak, szempontjaik pedig elgondolkoztatók és további kutatásra ösztönöznek.

JOSEF MATL a szlavista irodalomtörténetesek között egészen sajátos helyet foglal el. A német-szláv nyelvhatáron született; ez határozza meg alapszempontját. A szlávok — főleg a délszlávok — s a németek kapcsolattörténetével foglalkozik E sorok írójára s nemzedékére is reveláló hatással voltak azok a művei, amelyek a német romantikának a szlávok nemzeti ébredésére gyakorolt befolyását elemezték.

Ezért vettük nagy érdeklődéssel a kezünkbe legújabb könyvét, amelyben Európának és a szlávoknak a kapcsolatát mutatja be. Maga a cím viszont megkérdőjelezhető lehet. Ugyanis már az első lapok figyelmes olvasása is világossá teszi, hogy az „Európa” szó itt földrészünknek a nyugati részét jelenti s MATL professzor éppen az ellenkezőjét akarja annak, mint amitől könyvének a címe alapján tartottunk: nem akarja elkülöníteni a szlávok kultúráját Európától, hanem — éppen ellenkezőleg — könyve előszavában (IX—X.) a nyugati világnak azokkal a tudósaival száll szembe, akik eddig nem keresték a hidakat a szláv világhoz, hanem csak az ellentéteket, a feszültséget hangsúlyozták [1]. Élesen ítéli el azt a szimplifikálást, amellyel egyesek nyugat és kelet mai politikai nézeteltéréseit a múltba is transzponálják s a germán, román — valamint szláv Európa közé „vasfüggönyt” akarnak húzni. Mindebből világos, hogy MATL a nyugati világ szemével nézi a kérdést, s világos az is, hogy művének kimondottan filológiai jellege mellett gyakorlati, sőt: politikai célja is van.

* JOSEF MATL, Europa und die Slaven. Wiesbaden, 1964. (Otto Harrasowitz. 357 l.)

Mint sok más munkájával, ezzel is azt bizonyítja, hogy a szlávok szervesen beleilleszkednek az európai népek közösségébe, tiltakozik mindenfajta korlát emelése ellen. Nagy pozitívumként kell kiemelni ezt a törekvését, mert mind művének egész koncepciója és sok részlete, mind pedig előszavának idevágó mondatai azt a meggyőződést keltik a kelet-európai olvasóban, hogy megrögzött előítéletek felszámolása a célja. Nem öncélú tudományt művel, hanem hidat épít a tudomány fegyverével [2].

Mit adott Európa a szlávoknak s mit kapott tőlük? — a nagy jelentőségű munka erre a kettős kérdésre keresi a választ, amely — természetesen — a „tartozik” oldal javára billenti a mérleget. Közismert, hogy főleg éppen azokban a századokban, amikor a szlávok mai civilizációja és tudománya, irodalma („Hochkultur”) kialakult, Kelet-Európa viharos történelme (tatár és török harcok, egyéb háborúk) s ebből következő kulturális elmaradottsága miatt Nyugat volt az események, a fejlődés ösztönzője a szlávoknál is. Egy nyugati tudós-nak hálás téma tehát: bemutatni Nyugat-Európa „hatását”, „fölnyét”, azt, hogy a szlávok mi mindent „köszönhetnek” neki. MATL professzor messze fölötte áll annak, hogy ilyen olcsó hatáskereséssel oldja meg a problémát. Gondosan megkeresi azokat az érintkezéseket is, amelyek a szlávok kultúrájának más (nyugat-európai) népek kultúrájára gyakorolt hatásáról tanúskodnak. Nem meglepő, hogy ezt elsősorban a népköltészet területén mutatja ki; így pl. részletesen szól a szláv, főleg a délszláv népi epika megismerésének fontosságáról a hősi ének elemzése szempontjából; ez szerinte már Jakob Grimm és Goethe óta nyilvánvaló (10.). Ezzel viszont JOSEF MATL azoknak a német preromantikusknak és romantikusoknak a kései utóda lett, akik egyfajta miszticizáló áhítattal figyelték s tették magukévá a szlávok népköltészetét. Nála, persze, nem lehet szentimentális romantikus túlzásokról beszélni, de Herderhez, Grimmhez, Goethehez, Talvjhoz fűződő rokonszenvét, sőt rokonságát sem lehet letagadni. (Vö. a könyv 1. lapján mondottakkal!)

A másik terület, illetőleg korszak, amelyben egyes szláv népek kultúrájára hatást gyakorolt, ösztönzéssel volt Nyugatra, a XIX. és a XX. század fordulója, s főleg a XX. század. A nagy orosz s szovjet elbeszélőkön vagy a kelet-európai avantgardnak egyes Nyugat-Európára visszaható jelenségein kívül a korszerű tudományos szemlélet hatását is említenünk kell itt. Ennek az ösztönzése nemcsak ott tapasztalhatók, ahol elsősorban a szovjet tudomány nyilvánvaló hatását lehet megállapítani, hanem még ott is, ahol egy-egy nyugati tudós élesen szembeszáll vele, eredményeit mégis figyelembe veszi s a társadalmi-gazdasági összefüggésekre akarva-akaratlan rá kell mutatnia. Sajnos, MATL professzor könyve a XX. század kapcsolataival már nem foglalkozik, így nem tud kitérni erre a kérdéskomplexusra sem. A magunk részéről végtelenül sajnáljuk ezt s e könyve ismeretében arra kérjük őt, hogy vesse föl századunk kapcsolatainak kérdését is.

MATL öt nagy fejezetből álló könyvének a súlypontja a régi irodalomra esik. *Patriarchale Kultur und Heldendichtung* (Patriarchális kultúra és hősköltészet) c. nagy fejezete a tulajdonképpeni irodalom előtti korszakokkal foglalkozik s a szlávoknál igen fontos népi epikára veti a súlyt; rámutat, hogy e műfaj kialakulásában s a szövegek módosulásában a dalosoknak, a hallgató közönségnek s az epikus miliőnek volt nagy szerepe [3]. A második nagy fejezet: *Die internationalen Wander- und Erzählstoffe bei den Slaven* (a nemzetközi vándor- és elbeszélő-anyagok a szlávoknál) elsősorban a középkorba ve-

zeti el az olvasót s rendkívül gazdagon mutatja be a keresztény példaktól kezdve *Till Eulenspiegel*ig a nyugat-európai epika elterjedését a szlávoknál. Nem kevésbé gazdag a *Humanismus, Renaissance, Reformation, Gegenreformation und Barock bei den Slaven* (A humanizmus, renaissance, reformáció, ellenreformáció s a barokk a szlávoknál) c. fejezet is, amely — a két elsővel ellentétben — nemzetenként sorolja fel az említett szellemi áramlatok hatását. Az egyes szláv népek és kultúrkörök önálló, egymástól független tárgyalása elkerülhetetlen abban a pillanatban, amint differenciáltabb, bonyolultabb jelenségekről van szó. Ezért tárgyalja külön-külön az egyes szláv népeket a IV. és az V., a felvilágosodás, illetőleg a „klasszikus-romantikus idealizmus” korát tárgyaló fejezetben is. E két utolsóval kapcsolatban ismét csak nagy adatgazdagságát, tájékozottságát kell kiemelnünk (nemcsak mintaszerű, hanem egyenesen imponáló, ahogy hatalmas forrásanyagát kezelni tudja s az adatok nagy tömegét szintézisbe tudja hozni); de meg kell mondanunk azt is, hogy minél jobban közeledünk a legújabb korhoz, MATL professzor annál inkább redukálja kapcsolattörténeti vizsgálatait a német—szláv viszony bemutatására. A felvilágosodás korában még felveti a Voltaire-kultusz kérdését, de a romantikával kapcsolatban már csak Herder, Schiller, Goethe, Schelling és Hegel hatásáról szól. Két okkal támasztja alá ezt a módszerét. Egyrészt technikai korlátaira hivatkozik, amikor elismeri, hogy ebben a könyvében nem szól a byronizmusról és más kétségtelenül meglevő nyugat-európai hatásokról (XIII., 277.), másrészt viszont azt állítja, hogy az újabb korban, főleg éppen a XIX. században a német volt a szlávoknál túlsúlyban a többi nyugat-európai hatáshoz képest.

Ez viszont arra mutat, hogy MATL professzor műve nemcsak instruktív és gondolatébresztő, hanem más jó irodalomtörténeti monográfiákhoz hasonló módon vitára készíti az olvasót. Ellenvetéseinket tehát itt elsősorban nem azért nem adjuk elő, hogy bármilyen szempontból is csökkentjük e könyv nagy értékeit, hanem hogy a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet további kutató munkájának adjunk szempontokat.

1. Mindenekelőtt: nem hisszük, hogy a nyugati s a szláv világ kapcsolataiban, kölcsönhatásaiban a nyugati kultúrának a szláv nemzeti ébredésre gyakorolt hatásában olyan *túlnyomóan* nagy a németiség részesedése, mint ahogy az MATL könyvéből kiolvasható. A XIX. század előtti korszakokkal kapcsolatban könnyű belátni, hogy az olasz (a humanizmus s a renaissance korában főleg az olasz!) és a francia hatás legalább olyan nagy volt, mint a német, de ugyanezt mondhatjuk el magáról a XIX. századról is. Igaz-e pl., hogy a szláv irodalmakra csak a német balladaköltészet (*Erlkönig, Der Fischer, Lenore* és így tovább) hatott (267)? Talán nem kell itt fejtegetéseink terjedelmét részletes példatárral növelnünk, hogy Osszián, s általában az angolok, a délszláv s a székely népballadák szerepére tudjuk felhívni a figyelmet! Persze, az ellenkező túlzásba sem szabad esnünk; a német hatás számos esetben letagadhatatlan, a németiség s a szlávtság szomszédsága jól meg is magyarázza. Nagy általánosságban kétségtelen tény, hogy Herder ébresztette fel Kelet-Európában az érdeklődést a nép költészete iránt, hogy egyes szláv népek nemzeti ébredése Hegel filozófiájának hatása nélkül elképzelhetetlen, kétségtelenek az egyes kisebb jelentőségű, illetőleg az általános politikai fejlődést kevésbé befolyásoló hatások is: nem lehet letagadni, hogy August von Kotzebue „uralkodó” színpadi szerző volt a szlávoknál (akárcsak majdnem az egész akkori Európában,

235.), hogy Gessner idillizmusa, a „gessnerizmus” divatos áramlat volt a XVIII–XIX. század fordulóján (237) és így tovább. De arra maga MATL professzor mutat rá, hogy pl. Lengyelországban Young, Thomas Gray, Percy, Macpherson legalább olyan mértékben volt a preromantikus erjedésnek okozója, mint az említett Gessner (246), s hogy a lengyelekhez a német klasszicizmus – Schiller – hatását Mme de Staël: *De l'Allemagne* (Paris, 1813) c. könyve közvetítette (287). Ha Herder nézeteit *teljesen* eredetieknek tartjuk, s nem ismerjük el bennük a Rousseau részesedését (336–337), akkor feladjuk a komparatiztika szempontjait, nem ismerjük el a kulturális fejlődés láncszemeinek összefüggését.

A német befolyás fontos ugyan az egész területen, ahol szlávok élnek, de nem egyedülálló és nem is egységes. Elsősorban a közép-európai szlávok szempontjából feltétlenül különbséget kell tennünk a protestáns német egyetemen s Bécs hatása között; hiszen a protestáns magyarországiak sokszor éppen német hittestvéreikhez fordultak menedékért a bécsi udvar ellenreformációs, katolizáló politikája ellen; erre nemcsak a vallásháborúk korából lehet számos – közismert – példát idézni. A XIX. század elejéről is van rá adatunk, mégpedig éppen egy magyarországi német író tollából! [4]. De ettől a politikai ízű ellentétől eltekintve: a művészi hatás szempontjából is más a bécsi *barokk*, mint pl. Jena *racionalizmusa*, a XIX. században más Metternich szelleme s más a frankfurti parlamenté. Nem egységes szellemi hatás az, ami *német nyelven* jut el Kelet-Európába s így a szlávokhoz is.

A magyarországi germanisztika egyik jelentős alakja, BLEYER JAKAB a „bécsi csatorna elméletének” nevezte azt a tételét, hogy mindaz, ami Nyugat-Európából a régi Magyarországra (és így a magyarországi szlávokhoz is) eljutott, Bécsen keresztül jött, tkp. Bécs hatása volt [5]. Bécs jelentőségét – főleg a délkelet-európai szláv népek szempontjából – MATL professzor is hangsúlyozza: már a XV. századdal kapcsolatban is úgy beszél Ausztria fővárosáról, mint a humanizmus kisugárzó központjáról délkelet felé; a német öntudatú Celtis (Celtis) Konrádot s az általa megalapított „Sodalitas Literaria Danubiana”-t hozza föl erre példaképpen. Úgy mutatja be Celtis kísérletét, mint a német kultúra győzelmét az olasz fölött ezen a területen, s hangsúlyozza, hogy a Duna és a Visztula között ő lett a humanizmus egyik fő képviselőjévé (133–134). Celtis jelentősége és korai német öntudata kétségbenvonhatatlan [6], csak éppen arra kell ügyelnünk, hogy bemutatásával ne másítsuk meg a különböző kultúrák részesedési arányát a délkelet-európai humanizmusban. Amikor Celtis 1490-ben először járt Budán, Mátyás király már nagybetegesen feküdt – Bécsben. Celtis tartósabb budai szereplése a Jagelló-korszakra esik. De az olasz humanizmus hatása még akkor, Mátyás halála után sem veszett ki a budai várból, nem Celtis vezette be ide a filozófiai vitákat, Platón emléknepjának a megünneplése, a borozgatás melletti beszélgetések, a symposionok nem a Sodalitas újításai, mert már Mátyás platonista köre is ezekhez a külsőségekhez tapadt [7]. Celtis „Sodalitas . . .”-ának Magyarországon „nagyobb volt a füstje, mint a pecsenyéje”, Budáról igen kevesen vettek benne részt [8], s platonista érdeklődése „. . . végeredményképpen ugyanúgy az itáliai újplatonista mozgalomra támaszkodott, mint a magyarországi platonista köré.” [9]. De ugyanilyen óvatosan kell eljárunk kapcsolattörténeti kutatásaink szempontjából, ha az egyes egyetemek kisugárzó hatásáról szólnunk. Kétségtelen, hogy megvolt a bécsi egyetem jelentősége (132) a horvátok, csehek, szlovákok és lengyelek

szempontjából, de ugyanakkor, amikor ezt felemlítjük, ne feledkezzünk meg az olasz egyetemek, a prágai s a krakkói egyetem fontosságáról sem! Nem akarjuk szaporítani a szót, de — mutatis mutandis — ugyanezt mondhatjuk el (nem ellenvetésül, hanem csak kiegészítésül) minden egyes esetben, amikor MATL professzor kizárólagos német vagy osztrák—német hatásról szól. Senkisé nem is tagadhatja s nem is akarja tagadni például a német jogrendszer hatását Kelet-Európában (94, 165), azt viszont túlzás lenne állítani, hogy *csak* a német jog segítette elő a magyar-, a lengyel- vagy az oroszországi törvénykönyvek megalkotását. Vagy — hogy a XIX. századról is szóljunk —: igaz, hogy volt valami közös a Habsburg-birodalom tartományaiban (MATL professzor alkotmány-jogilag is egy kalap alá veszi őket: „Österreich”) s hogy pl. Magyarországon e közös légkört, e közös kulturális indításokat a hazai német anyanyelvű polgárság is elősegítette (307—308); de vegyük csak elő a XIX. századi magyarországi német folyóiratokat s hasonlítsuk össze a bécsiekkel, azonnal meg tudjuk állapítani, hogy a sok közös vonás mellett mégiscsak más légkörben élnek, annyira, hogy elmélyültebb vizsgálatuk után lehetetlen a tulajdonképpeni ausztriai és a magyarországi kulturális környezetet, iskolákat, sajtót stb. azonosítanunk!

Körülbelül ugyanaz tehát a véleményünk JOSEF MATL ilyen irányú fejtegetéseinek olvasása közben, mint amit annakidején ECKHARDT SÁNDOR válaszolt BLEYER elméletére; mindahhoz, amit már eddig is érzékeltettünk, tegyük hozzá ECKHARDTnak még azt a megállapítását is, hogy az angol s a francia írók angolok és franciák maradnak, még ha Bécs közvetíti is őket, a császárváros csak közlekedési eszköz, más nagy kulturális központok átadója [10]

Az viszont bizonyos, hogy a szlávok között, illetőleg a velük egy területen élő német anyanyelvű lakosságnak rendkívül nagy szerepe volt a német (s ezzel együtt az egyéb nyugat-európai) kultúra *közvetítésében*. Csakhogy ezt a közvetítő szerepet sem szabad eltúloznunk és kizárólag pozitív előjellel el látnunk. Kelet-Európában sok helyütt a *német nyelvű színház* előzi meg a modern, városias, polgári színjátszást. Budán éppúgy megfigyelhetjük ezt, mint a délszláv nyelvterületen, ahol Schiller műveit német nyelven már a XVIII. században olvasták és játszották (280). Ezek a német nyelvű színelőadások elsősorban az ottani német anyanyelvű lakosságnak szóltak; de látogatták őket azok a nem német anyanyelvűek (magyarok és szlávok) is, akik értettek németül. Magyarországon a XIX. század elején főleg az aulikus arisztokrácia ápolta a német nyelvet. Kétségtelen, hogy a német színház műsora, művészi fejlettsége, technikája stb. jótékony hatással volt a később kialakuló nemzeti (magyar vagy szláv) nyelvű színjátszásra; MATL említi is pl., hogy a magyar színjátszás [11] németből fordított darabok előadásával kezdte meg működését (258).. De idővel e területeken a német színészet visszahúzó erővé vált, amely arisztokrata pártfogói és az idegen hatóságok kezében komoly fegyvert jelentett: a nemzeti szabadságküzdelemben is szerepet játszó magyar, illetőleg szláv nyelvű színjátszással szemben. Más helyen már szóltunk arról, hogy a jótékony német közvetítésnek *torzító* hatása is volt, s ez sem a szóban forgó népek önismeretének, sem egymást megismerésüknek nem használt [12]. Nemcsak arról van itt szó, hogy a kelet-európai népeknek saját magukról, saját népi költészetükről, de szomszédaikról alkotott felfogásuk is a német idealizmushoz idomult, — hanem arról is, hogy amikor akár az egész európai kulturális közösség, akár egy másik szláv (vagy a magyar) nép német közvetítéssel ismert meg

egy-egy szláv (vagy magyar) irodalmi-művészi jelenséget, azt „németesített” formában, tehát az eredetihez képest módosítva ismerte meg. A fentebb idézett helyen erre hoztuk fel példának, hogyan alakult át jambikus tízes sorra pl. a magyar irodalomban a szerb desatorac a német közvetítésen át („serbus manier”), s hogy amikor a cseh František Ladislav Čelakovský magyar népi formának hitte a Kisfaludy Sándor által megalkotott ún. Himfy-versszakot, vég-eredményképpen annak a múnépiességnek, sőt ál-népiességnek csinált szállást a cseh irodalomban is, amely a XIX. század elején még elősegítette a fejlődést, de a század második felére már nem a haladást, hanem a reakciót szolgálta. Ezért igen fontos volna egyszer alapos vizsgálat tárgyává tenni külön-külön minden egyes szláv népnél, majd a magyaroknál, románoknál, görögöknél stb., egész Kelet-Európában a népköltészetről alkotott fogalom tartalmának, illetőleg a valódi népi s a múnépi viszonyának alakulását. A magunk részéről egyáltalában nem tartjuk véletlennek, hogy a cseheknél éppen Čelakovský Goethe nagy tisztelője (296). Čelakovský éppen úgy nem tudott különbséget tenni a paraszti-népi s a nem népi eredetű, de könnyed, népies között, mint ahogy Goethe is egyként tisztelte a szerb népdalokat s a *Királyudvari Kéziratot*, Hanka jól sikerült hamisítását (289–290). A *Hasanaginica*t Goethe fordítása nyomán ismerte meg az egész világ (41, 43–5), de a nagy német költőnek Fortis Albert prózai átdolgozásából készített verses műve (130) nyilvánvalóan inkább őreá, mint a szerb népi eredetire volt jellemző. A Kazimir Brondziński-féle lengyel s a Samuel Rožnay-féle szlovák fordítás már „németesített”, műköltészeté átalakított formájában továbbította nemzetéhez a szláv „testvér-nép” dalát.

Hadd zárjuk le a német–szláv kapcsolatok kérdésének kissé hosszúra nyúlt taglalását MATL professzornak azzal az éles szemre valló megfigyelésével, hogy a német hatás minősége és mennyisége az egyes szláv népekre más és más. Erőteljesen hangsúlyozza pl., hogy a német–lengyel kapcsolatok más jellegűek, mint a németek viszonya a Kárpátok s a Szudéták vidékének szlávjaihoz (154); földrajzi s történelmi okokkal magyarázza ezt a különbséget. Egy másik helyen azt a tényt tartja feltűnőnek, hogy a szerbeknél több a Goethe-fordítás, mint a horvátoknál. Vajon nem azért van-e ez — mondja —, mert a horvátok jobban tudtak németül, s ezért ott nem volt olyan mértékben a fordításra szükség (308). Mi egy kicsit mechanikusnak tartjuk ezt a magyarázatot, amelyet meg is lehet cáfolni azzal az — éppen Kelet-Európában jól ismert — jelenséggel, hogy ha egy külföldi költő valóban népszerűvé válik valahol, akkor éppen ott, illetőleg azok fordítják, ahol, illetőleg akik jól tudják az illető nyelvet. Mi az okot abban sejtjük, amivel MATL Čelakovský Goethe-rokonszenvét magyarázta: a népköltészet kultusza, a XIX. századi értelemben vett népiesség a szerbeknél nagyobb erejű mozgalom volt, mint a horvátoknál. MATL példái szinte a végtelenségig szaporíthatók. Itt most csak még egyet idézünk. A lengyel filomatákra úgy hatott a német „Burschenschaftsbewegung”, hogy ők is egy független, nagy, szabad Lengyelországról álmodtak (288), Kollárnak pedig a szláv kulturális kölcsönösség eszméjéhez adott lökést. Nyilván azért volt ez így, mert Pest szlovák nemzetiségű s csehül író evangélikus lelkésze más társadalmi-gazdasági alapon, a nemzeti fejlődés más fokán állt, amikor a nagy wartburgi ünnepek tanúja volt, mint az említett lengyelek.

A német–szláv viszony kérdésének ez az aspektusa tehát olyan szempontra hívja fel a figyelmünket, amelyet semmiképpen sem szabad elhanya-

gólnunk, ha tovább akarunk jutni a kelet-európai irodalmak összehasonlítása terén.

2. MATL professzor irodalmi-kulturális szempontból is egységnek, Európa többi népével szemben vagy mellett egy kulturális formációnak tekinti a szlávokat. Könyvének a címe is erről tanúskodik. Anyagának a feldolgozása közben viszont néha — akaratlanul is — rámutat azokra a sokszor mélyre ható különbségekre, amelyek az egyes szláv népek kulturális fejlődése között vannak. Akár a középkorról szól, akár pedig a XIX. századnak lényegesen bonyolultabb jelenségeit elemzi, céloznia kell az eltérésre, amely a nyugati (katolikus és protestáns) s a keleti (ortodox) szlávok fejlődése között tapasztalható. Egy helyen ugyan élesen — s szerintünk is helyesen — tiltakozik néhány nyugati tudós téves felfogása ellen, akik azt hirdetik, hogy az oroszország nem esett át a humanizmus, a renaissance, a reformáció kulturális hatásán (159). További fejtegetéseiből s példáiból viszont kiviláglik, hogy ez a hatás mégsem azonos a nyugati szláv népek humanista, renaissance vagy reformációs kultúrájával. Ne értsük félre a dolgot: mi is valljuk — MATL professzorral együtt —: mint ahogy a világ egy népe közé, a szlávok közé sem lehet merev válaszfalakat húzni. MATL könyve több helyén is megrajzolja azt az utat, amelyet egy-egy köreszme vagy művészi áramlat Csehországon, Lengyelországon és Ukrajnán át Oroszországig megtett s a keleti szláv népek fejlődésével kapcsolatban az „európaizálódás („Europäisierung”) szót használja (pl.: 162, 177, de sok más helyen is). Ez az „európaizálódás” a nyugati eszmevilághoz való fokozatos asszimilálódást fejezi ki. Maradéktalan létjogosultsága — természetesen — csak akkor volna, ha volna olyan „abszolút” norma, amely legalább egy-egy adott korban Európát jelenti, s ha a szóban forgó népek kulturális fejlődése egyenes vonalban tartana vagy tartott volna e felé a norma felé. E helyett a Hegelre emlékeztető elgondolás helyett csak arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy az orosz feudalizmus egy csöppet sem volt „alacsonyabb rendű” más népek feudalizmusánál, még akkor sem, ha a XV. században és a XVI. század elején Oroszországban Nyugat-Európa ismerete még igen kicsiny volt s Nyugat-Európát a „pogány eretnek” latinsággal azonosították (175). *Más jellegű* volt ez a feudalizmus, amely később ért meg s tette magáévá a polgári rend felé tartó társadalmak eszméit, mint a tőle nyugatabbra eső népek feudalizmusa. Egy-egy ország vagy nép társadalmi-gazdasági fejlettségétől függött nemcsak az, hogy mit tett magáévá az akár nyugat, akár kelet feléző jövő indításokból, hanem az is, hogy ezeket az impulzusokat hogyan dolgozta föl, hogyan asszimilálta a maga sajátos arcára, s keverte össze hazai elemekkel. Nem vitás, hogy ma már nemcsak minden egyes szláv népnek, hanem Kelet-Európa valamennyi népének sajátos kulturális arca van, amelyben fel lehet ugyan fedezni a hasonló idegen hatásokat, indításokat, ösztönzéseket, amely mégsem azonos a másik nép arculatával. MATL professzor egy helyen — a XVII. század végével kapcsolatban — megjegyzi, hogy ekkor az irodalom sokat fordított és dolgozott át oroszra a lengyel, német és francia irodalomból, s ezzel lett a nyugat-európai kultúra szerves része. Ez csak akkor lehet így igaz, ha az oroszok irodalma csak ezzel jutott volna ahhoz az önálló és fontos funkcióhoz, amelyet a világ-irodalom együttesében játszik. A nyugati hatások, az, amit MATL professzor „európaizálódás”-nak nevez, legfeljebb az ötlet-adás, az impulzió szerepét játszották abban, hogy az oroszok később, a XVIII. század második felétől kezdve egyre erőteljesebben adhassák elő a maguk sajátos mondanivalóját a maguk

sajátos formanyelvén. Puskin, Lermontov, Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gorkij, Majakovszkij stb., stb. nyilván nem csak azért lettek azokká, amik, mert átették az „európaizálódás” processzusán, hanem elsősorban azért, mert a maguk eredeti orosz világát tudták kifejezni s ezzel tették az orosz kultúrát az egyetemes emberi kultúra tényezőjévé. Mutatis mutandis ugyanez áll a többi szláv népre is. Igaz, hogy a reformáció s az ellenreformáció nem magából a „szláv talajból”, tehát nem autochton módon nő ki, mint ahogy MATL professzor rámutat (190), de hol autochton — tehát más kezdeményezésekkel össze nem függő — a középkori társadalmi rendszer válságának ez a fontos jelensége, amely végigsöpör egész Európán? Ilyen értelemben a német Luther s a francia Kálvin is egy korábbi kezdeményezés, impulzus utóda. Mind az emberi műveltség egyetemes története, mind az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából az a fontos tehát, hogy az egyes kelet-európai népek reformációs mozgalmának úgy tárjuk fel a gyökereit, összefüggéseit, hogy ugyanakkor sajátos, egy másikkal sem azonosítható arcát tudjuk megrajzolni. Ebben az esetben pedig a szlávok teljes azonosításának, egy kulturális közösségként való felfogásának csődöt kell mondania. Más a cseh huszitizmus s mások azok a hatások, amelyeket a reformáció az ukrán vagy az orosz szellemi fejlődésre gyakorolt; s talán — fejtegetéseink következő pontjára előre utalva — azt is könnyű lesz belátni, hogy a cseh huszitizmus és irodalma közelebb áll a hasonló nyugat-európai mozgalmakhoz (MATL is Wiclifet jelöli meg elődjéül, 190), míg a protestantizmus egyes beszűrődései az orosz és az ukrán kultúrába talán inkább a hasonló román jelenségekkel mutatnak fel néhány rokonvonást.

Akárcsak az egyezéseknek, a különbségeknek is a társadalmi-gazdasági fejlődés egyezéseiben, hasonlóságában, illetőleg eltéréseiben van meg az oka. Amikor MATL professzor a szlávok ősköltészetéről szólva a patriarkális kulturális formát, jellegét és hosszú fennmaradásának okát keresi, akkor a szlávok két ősi népszokására: a vérbosszúra s a nőrablásra céloz, amelyek szerinte itt tovább fennmaradtak, mint Európa más részein (27—33). Itt-ott (pl. a balkáni szlávoknál) mindenesetre, mert ott ezek a feudalizmus világát is megelőző patriarkális szokások a hosszúra nyúlt török megszállás alatt konzerválódtak. De vajon ugyanakkor megvoltak-e a cseheknél vagy a lengyeleknél? A Korzikán divatozó vérbosszú sokkal inkább rokon az említett balkáni szláv szokással, mint a nyugati szlávok népi világa, amelyben MATL szerint nincsen a keletihez hasonló epikus hagyomány (8).

Kimondottan szláv kapcsolat-e, ha azt hangsúlyozzuk, hogy Comeniust Nagy Péter cár is ösmerte, s hogy az *Orbis sensualis pictus* 1679-ben lefordították oroszra? (176). MATL professzor ezt a példát ott mutatja be, amikor arról szól, hogy az oroszok a XVII. században kezdenek érdeklődni Nyugat-Európa irodalmi, kulturális, tudományos eredményei iránt s bemutatja a renaissance-protestáns filozófusok és pedagógusok hatását. Nyilvánvaló, hogy Comenius ebben az esetben az egykorú orosz ember tudatában a nyugati s nem a szláv világ képviselője.

Bevalljuk: most itt szándékosan hoztunk fel MATL hatalmas anyagából olyan példákat, amelyek szerintünk inkább a szláv népek irodalmi-kulturális fejlődésében tapasztalható különbségeket bizonyítják. Azt akartuk-e ezzel mondani, hogy nem látjuk jogosultnak MATL professzor módszerét, nem látunk az egyes szláv irodalmak közt összehasonlítási alapot s nem látjuk indokolt-nak, hogy mint egységet vessük őket össze Európa többi részének kultúrájával?

Ez — természetesen — MATL művének teljes negációját jelentené s ellentmondana annak, amit igen nagy értékeiről mondtunk.

3. Hogy ennek ellenére mégis igazoljuk a felvetett kérdés jogosságát; ahhoz annak a vizsgálatát tartjuk szükségesnek: hogyan viszonyul a szlávokéhoz azoknak a népeknek a kultúrája, amelyek más nyelvcsaládokhoz tartoznak, de ugyancsak „keletre esnek Triesztől”? Más szóval: mi a helyzet a magyarok, a románok, a görögök stb. kulturális fejlődésével? A teljes válasz szétvetné egy szerény recenzió kereteit s ezért mi itt — idézett tanulmányunkra utalva [13] — csak a MATL professzor könyvéből adódó néhány szláv—magyar párhuzamra hívjuk fel a figyelmet.

Mindenekelőtt: ott, ahol a szellemi áramlatok vagy éppen a társadalmi-gazdasági fejlődés rokonsága ötlük MATL eszébe, önkénytelenül is fel kell vetnie a magyar s a román, valamint a szláv fejlődés rokonságának, illetőleg egyes jelenségek párhuzamának kérdését. Az a benyomásunk, hogy csak azért nem mélyül el ebben a problémában, mert egyrészt csak a szláv irodalmak vizsgálatát tűzte ki maga elé, másrészt pedig magyar és román adatait csak másodkézből vette.

Ez lehet az oka annak, hogy amikor a népköltészetet s a régebbi korok kultúráját elemzi, és ezzel kapcsolatban a szlávok lakta legfontosabb államalakulatokról szól, a történeti Magyarországról (Hungáriáról) megfelelkezik. Bemutatja, hogy a szlávok a VI—VII. században telepedtek le a Szudéta vidéken, a keleti Alpeselek táján és a Balkánon (92), de a Kárpátok medencéjéről nem szól. Két ízben is említi azokat az érdemeket, amelyeket a szláv népek Európa kulturális életében a törökök feltartásával szereztek s ezzel felújítja a „kereszténység védőbástyája” elméletet (24—25, 92), de arról, hogy ebben a harcban a régi Magyarország szláv népei az itt élő nem szlávokkal (elsősorban a magyarokkal) vállalva vettek részt, egy szót sem szól. Magyarországnak, mint államnak, mint több nép közös társadalmi és szellemi fejlődése keretének mellőzése kétféle torzítást idézhet elő.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy Kelet-Európában a XVIII. század második fele előtt a modern nemzetfogalom teljesen ismeretlen volt; az a kutató, aki a létezését e korban feltételezi, a maga gondolkodásmódját vetíti vissza a múltba. Amikor pl. Vojislav Djurić azt állítja, hogy abban a szerb népi epikában, amely már a feudalizmus előtt keletkezett, a *nemzeti* elemek régebbiek, mint a feudálisok (5), akkor a saját nemzeti gondolkodásmódjának meglétét tételezi fel a múltban, a nemzetet mint olyat megváltoztathatatlan állandónak tekinti. Ezzel a szemléletmóddal a feudalizmus Kelet-Európájának problémái megoldhatatlanok. MATL professzor tudatában van ennek s a középkor irodalmával kapcsolatban hangsúlyozza is: „Ein Spielmann, auch wenn er deutscher oder slavischer Herkunft war, war in seinem künstlerischen Werden und Wirken genauso übernational und kosmopolitisch wie heute ein berühmter Filmstar oder Konzertpianist” (37). Az alábbiakban rá szeretnénk mutatni, hogy ez a hasonlat mégsem egészen pontos. A feudalizmus korszakában a polgári kozmopolitizmus is ösmeretlen fogalom volt.

MATL könyve igen érdekes módon, rengeteg értékes adatra támaszkodva veti fel az énekmondók kérdését. Olyan egész Kelet-Európában ismert jelenségről van szó, amellyel kapcsolatban nem lehet a nem-szláv népek hasonló megnyilvánulásait említés nélkül hagyni. Erre mutat rá KOROMPAY BERTALAN gondolatébresztő tanulmánya, amely az Árpád-kori (XIII. századi) magyar

énekmondókra vonatkozó ismeretek helyes értelmezését a sokban hasonló fejlődésű orosz irodalom analógiájára kísérl meg [14]. Kelet-Európa többi népénél is előfordul, hogy a történelem sajátos fordulatai közben a népi (ill. félnépi) énekmondók ott is fellépnek, ahol már előbb magas színvonalú kultúra virágzott. A magyar irodalomban már megvolt Balassi Bálint költészete, amikor az országot feldúló török harcok újra megteremtik azt a „miliőt”, amely az énekmondók s közönségük meglétének kedvez: a XVI–XVIII. században nemcsak magyarul, hanem az ország más nyelvein (szláv nyelveken is) szól a históriás ének a viharos eseményekről, a nép szenvedéseiről. A magyar Tinódi Sebestyén (kb. 1505–10 – 1556) ennek az énekmondó típusnak legismertebb alakja; ő számol be a szerb Kármán Demeterről is. A szlovák históriás énekek kapcsán mi mutattuk be [15], hogy közös témák és közös mondanivaló: a közös haza szeretete, aggódó féltése kapcsolja egybe a magyar s a szlovák énekek művét. A közös témák népi hagyománnyá válnak mind a két irodalomban s az olyan nevezetes történelmi eseményeket, mint Szigetvár és Eger ostromát később, a XIX. században, a nemzeti öntudatosodás idején mind a két irodalom a magáénak vallja, magának sajátítja ki. Ember lengyen a talpán, aki meg tudja mondani, mi a „szláv” s a „nem szláv” a műfajánál fogva a német „Zeitungsgesang”-gal s más hasonló külföldi énekekkel rokon, mégis tisztán magyarországi talajon keletkezett, az itteni szörnyű történelmi eseményeket rögzítő epikában.

Az viszont bizonyos, hogy több nép közös témakincséről van szó. Anélkül, hogy most részletes felsorolásába bocsátkoznánk, itt csak egyetlen igen fontos tényezőjét említjük. MATL professzor csak a szlovénnel kapcsolatban említi Mátyás királyról szóló történelmi énekeket. Mátyás, a XV. század nagy uralkodója, aki a centrális királyi hatalmat az oligarchia feudális anarchiára törekvő mesterkedéseivel szemben az alsóbb osztályokra (a középnemességre, polgárságra s részben a jobbagyságra) támaszkodva akarta megvédeni, a nép ajkán „az igazságos”, a demokratikus uralkodó mintaképe s így egész monda-kör központi hőse lett — nemcsak a magyar folklórban, hanem mindazoknál a népeknél, amelyek érdekelve voltak. A magyaron kívül nemcsak szlovén, hanem szlovák, cseh, ukrán, román, szerb, horvát stb Mátyás-mondákat ismerünk, amelyek között nemcsak magának a nagy királynak a személye, hanem számos epikus anyag, motívum, fordulat jelent rokonságot és sokszor egyezést [16]. A szóban forgó kelet-európai népek a nemzeti ébredés korában, a XIX. század folyamán romantikus irodalmukban használták fel ezt a népi mondakincset; ekkorra már teljesen kiveszett a tudatukból, hogy *közös* hősről van szó, Vörösmarty: *Szép Ilonkájában* Mátyás a magyar, Sládkovič: *Detvanjában* pedig a szlovák nép királya.

Ez a példa jól érzékelteti, hogy valami *egységes*, valami *közös* differenciálódott itt a XIX. század folyamán *külön-külön nemzetivé*, egymástól látszólag független nemzetekhez tartozóvá. Mi volt a XV. s a XVIII. század között ez az egységes, ez a közös, amivel Kelet-Európa kultúrájának számolnia kell?

A Hunyadiak, főleg Mátyás udvara körül kialakult humanista törekvések néhány jellegzetességével szeretnénk erre a kérdésre válaszolni. MATL professzor a Konstantinápoly elestével kapcsolatos szláv énekek között két olyan latin nyelvű szerzeményt is említ, amelyek a tragikus kimenetelű várnai csatában elesett I. Ulászló királyt gyászolják; egy cseh és egy lengyelt. A lengyel-

nek a szerzője az a Szánoki Gergely, aki éppen ez után a csata után barátkozott össze Hunyadi Jánossal s lett két fiának, Lászlónak és Mátyásnak a nevelője. Mily jellemző, hogy Vitéz János esztergomi érsek arra figyelmeztette Hunyadit: gyermekeit *ne idegennel, hanem hazai nyelvű férfiúval* taníttassa. Szánoki így került el Hunyaditól, s lett először Vitéz János tudós körének tagja, majd lemergi érsek [17].

A magyar nacionalizmus történetírása szívesen vette volna, ha Vitéz e figyelmeztetéséből csak magyarnyelvűségre, magának Vitéznek a magyar érzelmevilágára lehetett volna következtetni. MATL fejtegetései is alátámasztják, hogy erről szó sem lehet. Vitéz János, Mátyás király e híres humanista nevelője és tanácsadója, aki nagyváradi [18] püspök, majd esztergomi érsek volt, kétségtelenül horvát származású (124). Nem volt ugyan renaissance-fejedelem s nem egyenrangú félként voltak kapcsolatai Mátyással, mint ahogy az MATL könyvében olvasható (147) —, tehát semmiképpen sem lehet a „horvát–magyar kapcsolatoknak” a modern nemzeti eszme fellépte után felállított kategóriájába besorolni.

Ugyanilyen tévedés, ha Janus Pannonius „nemzeti” hovatartozandóságát akarjuk a modern nemzeti eszmevilág segítségével meghatározni; e problémának még csak az sem kielégítő megoldása, ha egyszerűen azt mondjuk róla: „horvát” („der Kroaté”). Mint nagybátyja, Vitéz János, olaszországi tanulmányi éveit után, ő is Mátyás kegyeltje lett, már 26 éves korában pécsi püspökké nevezték ki [19]. Mind Vitéz, mind Janus Pannonius etnikailag valóban horvát származásúak, de ebből csak akkor lehetne messzemenő következtetéseket levonni, ha a XV. században is a kései korok nemzeti öntudatát tételeznők fel [20]. A magyarországi latin nyelvű humanizmus ezt még nem ismerte. Amikor Janus Pannonius, majd utódai, Jagelló-korabeli kiadásainak előszóírói a „hazai szellem” produktumainak értékét hangsúlyozzák, az „*exterae nationes*”-szel szemben [21], s amikor a költő a „hún” elnevezést önmagáról is beszélve „*hungarus*” értelemben használja [22], akkor nem arról van szó, mintha a maihoz hasonló „nemzeti tudata” lett volna, hanem arról, hogy az ország vegyes etnikai összetételű uralkodó osztályához tartozott, amely egyáltalán nem törődött tagjai származási kérdéseivel, hanem egységes patriotizmust vallott, amelyet a legcélszerűbb ez osztály hivatalos nyelvén, latinul „*hungarus*”-nak nevezni. Magyar-e Vitéz János, Janus Pannonius vagy horvát? Csak akkor vethetjük fel így ezt a kérdést, ha anakronisztikusan gondolkodunk és a magunk gondolkodásmódját vetítjük vissza a múltba.

Mátyás uralkodása és udvara az a nagy kohó, amely az említett uralkodó osztályt etnikailag még színesebbé, még változatosabbá tette. Mint fentebb — Szánoki Gergely esetében — láttuk, Vitéz János mégis meg tudta különböztetni a „hazai”-t az „idegen”-től. Ez utóbbiakon nyilván azokat értette, akik nem lettek itteni patrióták, ha Mátyásnak hívei voltak is.

Szlavisztika-e, ha Mátyás korának szláv származású, latin nyelvű, „*hungarus*” patrióta íróiról írunk? S a kérdést csak bonyolítja, ha megemlítjük, hogy a nagy király halála után, a Jagellók idején sem számolódott fel azonnal ez az udvari humanista szellem s vele együtt a közös patriotizmus szelleme sem. Budát változatlanul felkeresik külföldi tudósok is; érthető módon a csehek száma nő meg ebben az időszakban. Csak Bohuslav Lobkovic-ot hozzuk fel erre példaképpen, akinek budai tartózkodását MATL tévesen Mátyás idejére

teszi (142). Valójában 1502–1503-ban volt a budai királyi udvarban, tehát már II. Ulászló király uralkodása alatt [23].

Ne csak abból a szempontból említsük Verbőczy István *Tripartitum*ának kaj–horvát fordítását, hogy ez ennek a nyelvnek fontos emléke (193), hanem abból a szempontból is, hogy ez a mű, amely a Dózsa-felkelés után a magyar uralkodó osztály hatalmi pozícióját volt hivatva biztosítani, íme, továbbra is kifejezte ennek az uralkodó osztálynak a közös patriotizmusát.

Azt a közös patriotizmust, amely egyre jobban árnyalódva, az egyes korok társadalmi helyzetéhez és szellemi képéhez idomulva nagyjából a XVIII. század második feléig megtalálható, sőt, bizonyos nyomai még a modern nacionalizmus kialakulásának idején, a XIX. században is fennmaradtak. A „natio hungarica” fogalma — amelyet MATL csak a bécsi egyetem *szláv* eredetű hallgatóival kapcsolatban emlét (132) — elsősorban a kiváltságos osztályokat jelentette, a jogfosztottak eleve ki voltak belőle rekesztve. Mégsem mondhatjuk, hogy a XVI–XVIII. század élet-halálharcában, a népi és félnépi költészet emlékeiben, a nem-nemesi osztályok, főleg a nemzeti nyelvű kultúra hordozója, a polgári vagy népi származású értelmiség, nem vallotta szintén ezt a közös patriotizmust. Csakhogy ez a törökellenes harcok, a Habsburg-ellenes felkelések idején már csaknem kizárólag nemzeti nyelven történt. MATL professzornak igaza van abban, hogy Kelet-Európa népei nemzeti öntudatosodása a renaissance s a barokk idején indul meg; magyarországi viszonylatban főleg a barokk korszakban vagyunk e folyamat megindulásának tanúi. De a nemzeti nyelvért, s a „nemzeti” egyéb értékeiért vívott harc ebben az időben a közös patriotizmusnak itt bemutatott szellemével még nem kerül ellentmondásba; nemzeti harcnak, az itt élő nemzetiségek különválására irányuló törekvésnek a régi Magyarország területén csak a XVIII. század második felétől kezdve s főleg a XIX. század folyamán leszünk a tanúi.

A csírázó nemzetnek s a közös rendi patriotizmusnak ezt az ötvözetét a Zrínyi-család XVI–XVII. századi magatartásán is megfigyelhetjük. Mivel MATL többször említi Zrínyieket, úgy gondoljuk, végső mondanivalónk alátámasztására az ő példájukból adódó tanulságot vonjuk le.

Először a két Zrínyi-testvér: Miklós és Péter működését, illetőleg annak jelentőségét említi *a horvát humanizmus szempontjából* a XVII. században (127). Egy másik helyen Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek a fiát, Györgyöt hozza fel s Csáktornya melletti nyomdájára érdeméül tudja be, hogy a kaj-nyelvjárás irodalmi nyelvvé vált (193). A 206–207 lapon újra a Bécsújhelyen lefejezett Zrínyi Péter neve kerül elő rokonával és sorstársával, Frangepán Ferenc Kristóffal együtt [24]; Frangepánt MATL mint a horvát barokk líra úttörőjét, Zrínyi Pétert pedig mint Sziget elestének epikus alakítóját említi.

Ha nem számolnánk mindazzal, amit Mátyás korával kapcsolatban fentebb elmondottunk, akkor mindössze a magyar irodalomtörténet tényanyagának ismeretében egy kicsit meghökkentene mindaz, amit MATL a Zrínyiekről mond. Hiszen nálunk köztudomású, hogy a családnak kétségtelenül legjelentősebb tagja, Miklós, a költő (1620–1664), aki élete utolsó szakaszában (1647–1664) horvát bán volt, a XVII. századi magyar költészet legnagyobb epikus alkotásának, a *Szigeti Veszedelemnek* (*Obsidio Sigetiana*) a költője, mind hadtudományi írónak és hadvezérnek pedig az volt a jelszava, hogy: „Ne bántsát a magyart!” A *Szigeti Veszedelem* mint a nemzeti újjászületés fontos haladó

hagyománya lett a magyar írók mintaképévé a XVII–XIX. században; Ráday Gedeontól kezdve Arany Jánosig számosan foglalkoztak vele.

MATL a Zrínyiekről *csak* mint horvátokról beszél, költőnket is (Nikola Zrinski-nek aposztrofálva) mint egy horvát nyelvű Sándor-regény tulajdonosát említi (75). A család horvát eredete kétségtelen: a régi dalmát feudális De Brebirio-család leszármazottai, akik akkor hagyták el ezt a nevet s kezdtek későbbi nevükön nevezni magukat, amikor — a XIV. században — Zrin várat kapták birtokul [25]. De ha végigmegyünk a család történetén s különösen a XVI. századtól kezdve vizsgáljuk meg alaposabban egyes tagjainak felfogását és életmódját, akkor azt kell mondanunk, hogy szervesen beleilleszkednek annak a magyarországi főnemességnek az életmódjába, amelynek a vagyonszerző mohósága mellett komoly érdemei voltak a törökellenes harcban s amelyre etnikai szempontból a vegyes származás, politikai öntudat szempontjából pedig a „natio hungarica”-hoz való tartozás jellemző. Ezt állapíthatjuk meg Zrínyi Miklósról, a XVI. századi szigetvári hősről, de ez áll a MATL által említett Zrínyi Györgyre, valamint a híres testvérpárra, Miklósrá és Péterre is. Náluk viszont a *közös hungarus patrióta öntudatnak* érdekes színeződésével, differenciálódásával van dolgunk: amíg Miklós a magyar irodalomnak lesz európai viszonylatban is kiváló képviselője, egyik nagy művének korai alkotója, Péter ugyanezt a művet, a *Szigeti Veszedelmet* horvátra fordítja, s más jel is arra mutat, hogy inkább a horvátnyelvűség, tehát a horvát öntudatosodás felé hajlott. Legalábbis erre látszik mutatni az a tény, hogy a Zrínyi család lelkes pártfogoltja és barátja, a patrióta Vitnyédi István egy levelében azt sürgeti, hogy Péter tanítsa meg magyarra a fiát. Zrínyi Miklós és Péter: testvérek. Patriotizmusuk közös, s ha Miklós előbb meg nem hal, a sorsuk is közös lett volna; Pétert azért vitték vesztőhelyre, amire tulajdonképpen Miklós, a költő, politikus és hadvezér jött rá: a törökkel csak úgy lehet igazán leszámolni, ha az ország a Habsburgoktól is függetleníti magát. Miklóst a magyar nemzeti öntudat előfutárának tekinthetjük, Pétert a horváténak. Azért lett-e ez így, mert a két testvér nem egészen viharmentes osztozkodásánál a nagy kiterjedésű Zrínyi-birtokokból Péter kapta a tenger melléki részt, Miklós pedig a Murakózt? [27].

Azt ezzel a példával mindenesetre bizonyítottnak véljük, hogy vannak olyan szláv társadalom-, művelődés- és irodalomtörténeti jelenségek, amelyek nem érthetők meg az egykorú hasonló, párhuzamos vagy éppen ellentétes más nemzetiségű, így pl. magyar jelenségek tárgyalása nélkül. A Kárpát-medence szlávjainak múltja annyira összefonódott a magyarság múltjával, hogy csak a valamennyi itt élő nép történetének *komplex* vizsgálata vezethet a minden szempontból valóságot tükröző eredményre.

Most már csak egészen röviden hozunk elő MATL professzor gazdag anyagából néhány olyan példát, amelyek mind ezt igazolják.

Mindenekelőtt hadd említsük meg, ahogy ROBERT BROWNING nemcsak a szlávok népköltészete iránt keltette fel nyugat érdeklődését (41), *magyar antológiája* is igen fontos s a hazai (a magyar) fejlődésre is kiható műve [28]. Ez az angol író tehát még a magyarországi népek nemzeti önállósodása korában is egyben látta a délkelet-európai költészetet.

MATL professzor nagyon helyesen mutat rá szerbek és magyarok együttélésére Pannóniában; érinti VITKOVICS MIHÁLY (1779–1829) munkásságát és említi SZÉKÁCS JÓZSEF Karadžić-fordításait. Igaza van: a szerb népköltészet

a magyar népiesség fejlődésére is jótékony hatással volt (43–44). A további kutatásnak ezeket az adatokat annak a szem előtt tartásával kell majd kiegészítenie, hogy a szerbek kulturális élete Pest-Budán kezdett kialakulni a XIX. század első felében; itt alapított kulturális egyesületüket, a *Matica srpská*-t, itt jelentek meg az első folyóiratok és így tovább. Még sok kutatómunkára van szükség ahhoz, hogy pontosan meg tudjuk állapítani: mik a következményei annak, hogy a XIX. század elején még két kisvárosnak számító Pest-Budán (és nem Budapesten, ahogy a könyvben már ezzel a korszakkal kapcsolatban olvashatjuk) egyszerre több kultúra kezdi bontogatni szárnyait [29]. Azt azonban már bizonyosra vehetjük, hogy — akárcsak szlovák—magyar viszonylatban — szerb—magyar viszonylatban is voltak *kétnyelvű* költők, akik a maguk nemzeti irodalmának fejlesztése mellett a két nép közötti híd építését is szemük előtt tartották [30] Az pedig, hogy a modern irodalmi nyelv kialakulása előtt egyszerre több művelt nyelv is a kultúra hordozója volt (49), nemcsak a szláv népekre, hanem valamennyi kelet-európai népre áll.

Azokat a középkori témákat sem lehet kelet-európai vonatkozásban tisztán szlávoknak nevezni, amelyekből MATL oly gazdag példatárt állított össze. Gondolatébresztő módon fejt ki egy helyen, hogy a nemzetközi — a szláv világ számára teljesen idegen — anyagok átalakulnak, nacionalizálódnak a szláv népeknél. Ez MATL könyve szerint egyes helyzetek megmásításával, nemzeti és nemzetien hangzó jelzők, szólások és fordulatok hozzáköltése útján történik (50, 178). Kelet-Európa sajátos társadalmi fejlődése következtében a feudálisizmus számos jelensége — ha megmásítva, továbbfejlesztve is — fennmarad szinte egészen a XVIII. század végéig s tematikájával erősen befolyásolja a nemzeti önállósulás századát, a XIX. századot. Ebből a szempontból igen érdekes Boccaccio *Dekameronja* egyik novellájának „nacionalizálódása” Kelet-Európának — igaz — két nem-szláv népénél, s ezt mi MATL mondanivalójának illusztrálására is igen tipikusnak tartjuk. A XVI. században Gergei (Gyergyai) Albert *Árgirus királyfi* címen adaptálta a magyar irodalomba a királyi atyja aranyalmát őrző s a tündérleányért epekedő s harcoló harmadik fiú széphistóriáját; hosszú évtizedeken, sőt évszázadokon át e történet a magyar ponyvairodalom egyik legkedveltebb olvasmánya volt. Vörösmarty ebből az anyagból írta meg romantikus színművét, a *Csongor és Tündét*. Gergei verses elbeszélésének megvan az utóélete a román irodalomban is. ION BARAC a XIX. század elején úgy költötte át, hogy benne a szerelmes ifjú epekedése a szép Tündér Ilona iránt román nemzeti élt kap; a királyfi személyével Traján császárt, Tündér Ilonával pedig Erdélyt allegorizálja. S amikor a XIX. század második felének nagy román költője, EMINESCU a hatvanas években újra előveszi a témát, már mást sem lát benne, mint a román királyság s Erdély egyesítésének jelképét [31].

De a kelet-európai irodalmak rokon vonásai kidomborodnak abból is, hogy számos olyan epikus anyagot, amelyeknek meglétét MATL professzor a szláv irodalmakban mutatja be, a magyar irodalomban is megtalálunk. A *Grizeldisz* nemcsak csehül szólalt meg a XVI. században (51), Istvánfi Pál 1539-ben *Volter és Grizeldisz* címmel magyarul is feldolgozta [32], s műve hosszú ideig nagy népszerűségnek örvendett. A *Gesta Romanorum* nemcsak a szlávoknál volt moralizáló történetek forrása (62); a magyar irodalomban már az 1504-ben elhunyt Temesvári Pelbárt is merített belőle, a magyar nyelvű kódexirodalomnak pedig egyik legnépszerűbb példázata az ebből származó *Barlám és Jozafát* volt [33], amelyet a szomszédos szláv népek is jól ismertek.

A *Legenda Aurea* is közös forrás (101) [34], *Szent Elek Legendája* a cseh irodalomban a XIV. század végén (62), a magyarban a XVI. század elején bukkan fel [35]. *Salamon és Markalf* históriája a cseheknél a XVI. században jelenik meg (68–69), a magyar változat is a XVI. századból való [36]. Mind a két helyen népkönyv lett belőle. Jól alátámasztja MATL tételét a közös tárgyak meghonosodásáról, nacionalizálódásáról, hogy a cseh Markalf szatirikus-tréfacsináló, a magyar viszont együgyű paraszt, illetőleg udvari bolond. A két nép sajátos társadalmi fejlődésének tükröképe adódik ebben a különbségben: a cseh kispolgárnak más jellegű a humora, mint a falusi udvarházak magyar nemességének [37]. De ismeri a magyar irodalom a *Sándor-regényt* is (77) és így tovább. E művek szláv és magyar variánsainak összehasonlítása, közös vagy egymástól eltérő forrásaik felderítése nagyon fontos filológiai feladat lenne.

Ugyanígy ebbe a kelet-európai szintézisbe tartoznék, hogy Krakkó nemcsak a MATL-nál felsorolt nemzetek (149), hanem a magyar művelődés szempontjából is fontos középpont volt, nemcsak a lengyel irodalomnak van — főleg a nemzeti újjáéledés korában — patrióta-politikai jellege (152), ez minden kelet-európai kis nép irodalmának közös jellemvonása [38]. Az, amit MATL professzor a gótika recepciójáról mond (187), semmi esetre sem mondható kizárólagosan „nyugati szláv” jelenségnek. A mai Szlovákiának azok a városai, ahol a gótikus építészet remekei készültek: egy Bártfa, egy Lőcse ebben az időben túlnyomó részt német lakosságúak. A kassai dóm esete pedig egészen különleges; tervezőinek és építőmestereinek a neve nem maradt fenn, mindössze néhány körülötte dolgozó építő, faragó, kőműves, akiknek az etnikai hovatartozását a puszta keresztnév alapján a legtöbb esetben nem lehet megállapítani. Más esetekben német és magyar mesterek neve bukkan elő, mindössze egyetlen esetben nyilvánvaló, hogy az építész cseh (Prágai Vencel) [39]. Ebben az esetben tehát megint csak az itt *együtt* élő, különböző származású népek közös műemlékéről van szó.

Pázmány Péter alapításai, főleg a nagyszombati (Tyrnau, Trnava) iskolák (197): — az egyetem és a nyomda is! — nemcsak a délszlávok, hanem valamennyi magyarországi, sőt keletközép-európai nép szempontjából fontosak. Ami pedig az ellenreformáció korában kialakult sajátos szláv *barokk* kultúrát illeti (203–204), arról KLANICZAY TIBOR mutatta ki ANGYAL ENDRE idevágó művéről írt recenziójában, hogy amit a szerző „szláv”-nak nevez, az több kelet-európai nép közös jellemvonása; a román és magyar kultúrával kapcsolatban mondja: „... e nem szláv népek barokk irodalma lényegében nem különbözik a környező szláv népek barokkjától. Sőt amit — mondjuk — a horvát barokk irodalomban mint *echt slawisch* jelenséget regisztrál, az közelebbi rokonságban van a szomszédos magyarok egykorú irodalmával, mint esetleg a távolabbi ukránnal vagy oroszsal. Mindenképpen helyesebb tehát kelet-európai barokkról beszélni, ez létező kategória, s valóban vannak a kelet-európai barokk kultúrájának a nyugat-európaiktól eltérő közös vonásai.” [40].

Ezek után teljesen feleslegesnek tartjuk — mechanikus módszer is volna —, hogy MATL könyvének valamennyi fejezetén végigmenjünk s minden adódó magyar vonatkozással kapcsolatban bemutassuk mondanivalónk lényegét, azt, amit a barokkal kapcsolatban KLANICZAY fentebbi mondata oly jól kifejezett. Mindössze azt akarjuk itt rögzíteni, hogy amit MATL professzor — könyvének egyes helyein a kulturális kérdések társadalmi vonatkozásaira rámutatva — sajátos szláv létformának tart, az „Triesztől keletre” máshol is megtalálható.

Szembeállítja az archaikus életformát elhagyó nyugati „poliszokat” a szlávoknál fennmaradt ősbibb településformával (28–29), s bemutatja azt is, hogy itt Csehország és Krajna kivételével a feudalizáció s az urbanizálódás nem alakult át és nem formálódott abban a mértékben ipari társadalommá mint nyugaton (204). Ez nemcsak bizonyos konzervatív létformák továbbélését tette lehetővé, hanem a kulturális életre is erős hatással volt: ezzel magyarázza MATL professzor — igen helyesen — a barokk továbbélését is.

MENDÖL TIBOR mutatta be ennek a MATL professzor által elemzett sajátos helyzetnek a következményét: Magyarország nagy részében — s főleg az Alföldön — a nyugaton ismert urbánus települések helyett nagykiterjedésű, de inkább falusias mezővárosok alakultak ki [41], lakosságuk nagy többsége még akkor is túlnyomórészt mezőgazdasági foglalkozású volt, amikor nyugaton már rég' megindult, sőt erős lendületre kapott az iparosodás. Nemcsak a magyar kultúrának, hanem Kelet-Európa csaknem valamennyi kultúrájának a fejlődésében megtalálhatjuk ennek a következményét: nemesi udvarházak s faluskisvárosi paplakok irodalma fejlődik itt ki a magyaroknál éppen úgy, mint a szlovákoknál, románoknál, szerbeknél, és így tovább. Itt a verses epika tovább él, még akkor is, amikor nyugaton már régen a regény s a novella a két uralkodó epikus forma, itt a századok folyamán kéziratossá énekeskönyvekben összegyűjtött népies dalkincs a költő ihletője, sokszor még akkor is, amikor nyugaton már a modern nagyvárosi költészet uralkodik, itt lelkes hazafiúi áldozattal kell ráerőszakolni a közönségre a nemzeti drámát akkor, amikor nyugaton a dráma már rég meghonosodott műfaj és így tovább. A kulturális élet provinciális formája magyarázza meg, hogy miért lett az európai facéciák műfaja itt a kései századokban is annyira népszerűvé (178), az anekdota Kelet-Európában még a realista szépprózájának is fontos forrása.

4. Mint láttuk, MATL professzor akkor, amikor döntő irodalmi jelenségek okát, a fejlődés motorját keresi, megvizsgálja a szóban forgó kor vagy kultúrterület társadalmi kérdéseit, s nem egyszer számunkra is igen tanulságosan hívja fel a figyelmet a gazdasági-társadalmi fejlődés s az irodalmi jelenségek összefüggésére. A marxizmussal mégis szembenállónak érzi magát. Valahányszor a marxista kutatási módszer vagy a marxista irodalomtörténészek álláspontja szóba kerül, elutasító magatartást tanúsít. Az az érzésünk, hogy azért, mert amit marxistának nevez, az a szkepszis korszakának szimplifikáló, ma már régen túlhaladott, merev álláspontja. Komoly marxista szakember az irodalom elemzésénél ma már nem tolja előtérbe egy-egy jelenség „társadalmi, illetőleg forradalmi és nemzetpolitikai aktuális jellegét” („den sozialen bezw. revolutionären und nationalpolitischen Aktualitätscharakter”, 3.), s nem ért egyet pl. azzal sem, hogy a szlávok felvilágosodása a polgárság emancipációjának kifejeződése. A mai marxista tudomány, a reális gazdasági-társadalmi alaptól kiindulva éppen azt hangsúlyozza a szlávok (és egész Kelet-Európa) felvilágosodásával kapcsolatban, hogy itt erős, ütőképes polgárság híján melyek voltak azok a társadalmi osztályok és rétegek, amelyek a kialakítandó polgári rendért harcra indultak; itt ugyanis a kolonizáció ellen és az új társadalmi rendért egyszerre folyt a harc. Ebben a küzdelemben a hiányzó vagy gyöngye polgári osztályt más társadalmi osztályok helyettesítették: nemrég I. TÓTH ZOLTÁNNAK úttörő tanulmánya alapján mutattuk be, hogy ebből a szempontból két (I.: köznemesi, II.: kispolgári értelmiségi) nemzettípus különböztethető meg ezen a tájon, feudális, illetőleg egyházi kötöttségei miatt a polgárosodás folyamatá-

ban sok ellentmondást okozva [42]. Lám, most maga MATL professzor van segítségünkre abban, hogy I. TÓTH ZOLTÁNNak ezt a megfigyelését, illetőleg az abból levont következtetést tovább finomítsuk: a nemesség s a polgári értelmiségiek mellett tisztí rétegeket és üzletembereket is talál a polgárosodás és a nemzeti öntudatosodás vezetői között (pl. a szerbeknél) s talál olyan helyzetet is, ahol „bei einer bäuerlichen Grundstruktur der Bevölkerung diese Intelligenzschichten erst erwachsen mußten” (212).

Mi a magunk részéről ebből ismét csak azt a számunkra evidens tanulságot tudjuk levonni, hogy az irodalomnak s általában a művészeteknek az egyes jelenségei csakis az adott gazdasági-társadalmi rendszer alapján érthetők meg. Az egyes írók alapbeállítottsága, a művek mondanivalója, témája, művészi kifejezőmódja — ha bonyolultan és ellentmondásosan is —, de mindenképpen a gazdasági-társadalmi helyzet függvénye.

Az összehasonlító irodalomtörténetírás is csak akkor juthat a valóságnak mindenben megfelelő eredményekre, ha az egyes népek társadalmi struktúrájából és fejlődéséből kiindulva kísérli meg a párhuzamos és ellentétes jelenségek meghatározását. Ha viszont ezt az eljárásmodot fogadjuk el helyesnek, akkor a „szláv irodalom”-nak, mint egységet kifejező fogalomnak a létjogosultsága azonnal kétségessé válik. Könnyű belátni, hogy bizonyos szempontból pl. a magyarok s a horvátok, vagy a románok s a szerbek társadalmi és szellemi fejlődése sokkal közelebb áll egymáshoz, mint pl. a bolgároké s a cseheké vagy az ukránoké s a szlovéneké.

Szerintünk a szlávok irodalmának vizsgálata két esetben jogos úgy, hogy a többi környező — nem szláv — irodalmat nem vesszük figyelembe. Elsősorban akkor, ha nyelvi-formai szempontból vizsgáljuk őket; a közeli nyelvrokonságnak — természetesen — a műformát is befolyásolnia kellett. (Bár a prozódia kérdéseire ez már kevésbé áll: pl. a szavak első szótagját hangsúlyozó magyar és szlovák versben több a rokonvonás, mint pl. a szlovákban s az oroszban.) Másodsorban akkor van a szláv irodalmak kapcsolattörténeti vizsgálatának jogosultsága, ha Kollár szláv irodalmi kölcsönösség („vzajemnost”) eszméjének az elterjedését és következményeit, esetleges politikai kihatásait elemezzük. Igaz, hogy e ponton már nem tudunk mindent tisztázni, ha nem vesszük figyelembe, hogy a szlávok szomszédai, a többi kelet-európai nép is megteremti a XIX. század folyamán a maga romantikus nemzeti ábrándképét. Cirill és Metód s a Nagymorva Birodalom éppúgy az önállóságáért küzdő kis kelet-európai népek romantikus álma a múlt nagy és dicső birodalmáról, mint a románok elmélete Dácia dicsőségéről vagy a magyarok büszke dicsekvése Attila hún birodalmáról, a középkori Árpádok nagyságáról.

Minél következetesebben s minél nagyobb tudományos apparátussal vetjük fel „Trieszttől keletre” a komparatiztika kérdését, annál elkerülhetlenebb, hogy a XIX. századtól örökölt szempontokat félretéve, *egyben, egységben* vizsgáljuk Kelet-Európa irodalmi fejlődését. Semmi esetre sem azért, hogy elkülönítsük Nyugat-Európától vagy a világ más kulturális egységeitől; Kelet-Európa sajátos fejlődési törvényszerűségeivel mint önálló s a többivel mégis összefüggő egység illeszkedik bele az emberi kultúra együttesébe. Határai változhattak s módosulhattak a történelem folyamán, s magán Kelet-Európán belül is a hasonló fejlődésnek számos árnyalata, változata alakult ki. De irodalomtörténeti szempontból sohasem úgy, hogy jogunk volna külön szláv és nem-szláv kelet-európai fejlődésről beszélni.

MATL professzor rendkívül érdekes és tanulságos könyve a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténeti kutatás fejlődésének fontos állomása. Véleményünk szerint anyagát és módszerét a következő nemzedéknek a teljesebb — mert a nem-szláv népekre is kiterjedő — Kelet-Európa kutatással kell tovább fejlesztenie [43].

JEGYZETEK

- [1] „Man denke, daß für *Chateaubriand* Europa bei Triest aufhört und ostwärts davon etwas Neues, der Orient beginnt.“ IX.
- [2] „Denn ich teile die Überzeugung des Wiener Kunsthistorikers Max *Dvořák*, daß die völkerbindende Macht der Ideen immer wichtiger war als engstirnige nationalistische Separation, daß man das Hauptgewicht auf die übernationalen geistigen Phänomene legen muß, daß das verbindende von Kunstwerken, die der gleichen Zeit angehören und damit vom gleichen Ideengehalt erfüllt sind, stärker ist als das national Trennende.“ XIII.
- [3] „Unter epischem Milieu verstehen wir das Bestehen derartiger Lebensverhältnisse, die den in den Liedern geschilderten Vorgängen, Heldenaten, Kämpfen und Leiden ihrem Gehalte nach Aktualitätscharakter verleihen, daß sich also derartige oder ähnliche Geschehnisse jederzeit erneuern können, daß der einzelne Zuhörer jederzeit in Situationen kommen kann, ähnliches zu vollbringen oder ähnliches zu erleiden . . .“ 20.
- [4] L. RUMY KÁROLY leveleit a Weimarer Oppositionsblatt-hoz „Karlowitz in Sirmien, am 16. Januar 1820“, „den 16. März 1820“ keltezéssel a weimari Goethe—Schiller Archivumban.
- [5] Vö.: VAJDA GYÖRGY MIHÁLY, A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata. Világirodalmi Figyelő, 1962. 3. sz. 340—5. — SZIKLAY LÁSZLÓ, A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről. uo. 4. sz. 477—8.
- [6] Német öntudatát HORVÁTH JÁNOS is hangsúlyozza: A magyar irodalmi műveltség megszólása. Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság. 231.
- [7] KARDOS TIBOR, A magyarországi humanizmus kora. Bp., 1955. Akadémiai Kiadó. 211—2.
- [8] HORVÁTH JÁNOS i. m. 231.
- [9] KARDOS TIBOR i. m. 212.
- [10] ECKHARDT SÁNDOR, Az összehasonlító irodalomtörténet Közép-Európában. Minerva, 1931. 89—105.
- [11] MATL professzor tévesen nevezi *Kelemen László* 1790-ben keletkezett s rövid ideig működött színtársulatát „Magyar Nemzeti Színháznak“ (ungarisches Nationaltheater); azt csak 1837. VIII. 22-én nyitották meg. Vö. RÉDEY TIVADAR, A Nemzeti Színház története. Bp., 1937. 9—30, 112. mell.
- [12] L. A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről c., i. tanulmányunkat, 484—5, ill.: Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte. *Studia Slavica*, IX. 1—4. 1963. 319—20.
- [13] L. az 5. és 12. sz. jegyzetét.
- [14] KOROMPAY BERTALAN, A jokulátor-kérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában. *Filológiai Közöny*, 1955. 3. sz., 1956. 1—2. sz.
- [15] A szlovák históriás ének problémájához. *Filológiai Közöny*, 1956. 1—2. 113—24.
- [16] Ebből a szempontból érdekes kísérlet JÁN KOMOROVSKÝ: Král Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti (Korvin Mátás király a prózai néphagyományban). Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1957. 137.
- [17] Vö. TOLDY FERENC, Szánoki Gergely Magyarországon és Kallimachus történetírói hitelisége. Új Magyar Múzeum, X. évf., II. köt. 183—93. — OLASZ JÓZSEF, Szánoki Gergely. Irodalomtörténeti Közlemények, 1903. évf. 169—87.
- [18] MATL-nál tévesen: varasdi („Bischof von Varasdin“). Vitéz nem viselt magas egyházi funkciót délszláv nyelvtérületen. Váradon (Nagyvárad, Grosswardein, Oradea), ebben a ma Romániához tartozó városban volt püspök. A nagyváradai püspökségre Hunyadi János emelte. Mátás királyvá választásának egyik fő támogatója volt, így lett esztergomi érsek. Később helytelenítette Mátás politikáját s Janus Pannoniusszal együtt: összeesküvést szőtt ellene. HORVÁTH JÁNOS, i. m. 57—9.

- [19] MATLNál „Pečuj” (124.). Ugyanezt a várost a 94. l.-on „Fünfkirchen”-nek írja. A magyarországi Pécs város délszláv és német nevééről van szó.
- [20] GERÉZDI RABÁN (ism.), Ivan Česmički (Janus Pannonius): Piesme i epigrami. Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 2. sz. 277—80.
- [21] GERÉZDI RABÁN, A magyar világi líra kezdetei. Bp., 1962. Akadémiai Kiadó. 273.
- [22] GERÉZDI erre idézett recenziójában részletesebben, könyvében pedig rövidebben (168) tér ki.
- [23] HORVÁTH JÁNOS i. m. 230.
- [24] MATLNál horvát nevükön „Fran Krsto Frankopan” és „Petar Zrinyi” (Zrinski).
- [25] KLANICZAY TIBOR, Zrínyi Miklós. II., átd. kiadás. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 10. Tévesen származtatták a Subich-családból. KLANICZAY BÁNFI, L'origine della famiglia Zrínyi. Archivio Storico per la Dalmazia, 1934. vol. XVI—XVIII., BÁNFI, Az utolsó Zrínyi. Hadtörténeti Közlemények, 1935. 101—102. alapján mutat rá.
- [26] MATL professzor csak ezt a fordítást említi.
- [27] A Zrínyiekre vonatkozó adatokat KLANICZAY TIBOR i. m.-ből vettem: 11—12, 13, 14, 15—7, 22—3, 28, 129, 138, 302, 338—9, 344, 357—8, 533—4, 616—7, 628, 796—7.
- [28] HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. 135—7.
- [29] L. SZIKLAY, Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures hongroise et est-européennes. Dans: Littérature hongroise-Littérature européenne. Bp., 1964. 327—54.
- [30] Pl Jovan Pačić. — PÓTH ISTVÁN, Egy szerb költő magyar versei. Filológiai Közlöny, 1960. 2. sz. 220—3. — Jovan Pačićs „Liedersammlung”. Studia Slavica, 1960. VI. 1—2. 145—67.
- [31] L.: A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről, i. m. 497.
- [32] HORVÁTH JÁNOS, A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. II. kiad. Bp., 1957. 101—6.
- [33] HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bp., 1931. 57—62, 179, 180.
- [34] Uo. 178.
- [35] Uo. 206—9.
- [36] HORVÁTH JÁNOS, A reformáció jegyében. 392—4.
- [37] HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség megoszlása, 264. — A reformáció jegyében. 391. — KARDOS TIBOR, i. m. 63.
- [38] A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről, 486—8.
- [39] WICK BÉLA, A kassai Szent Erzsébet Dóm. Košice, 1936. 20—1.
- [40] KLANICZAY TIBOR, Andreas Angyal: Die slawische Barockwelt. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 1. sz. 93—4.
- [41] MENDÖL TIBOR: Alföldi városaink morfológiája. Debrecen, 1936. 1 térk. Közlemények a debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből. I. — ua. Táj és ember. Bp., 1932. 1. (Kincsestár, 46.)
- [42] Vö. A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről. 474—5.
- [43] A könyv rendkívül gazdag apparátusa kutatóink fokozott figyelmére tarthat igényt, mert számos olyan forrásra hívja fel a figyelmet, amelyekről nálunk vagy megfigyeltek, vagy amelyekre fel sem figyeltek. Kár, hogy a névmutató pontatlan; számos adat hiányzik belőle.

ПОДЫТОЖИВАНИЕ О ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗАХ ЗАПАДА И ВОСТОКА

Л. Сиклай

Книга Йозеф Матл: „Европа и славяне” с необычайно богатой документацией показывает, каким образом приспособлялась культура славян в европейское развитие с древнейших времен до конца 19-го века. Руководствуясь благородным, гуманистическим стремлением, он указывает на то, насколько неправильно отделять славянские литературы от остальных европейских литератур. Он везде указывает и на те периоды, когда не только западно-европейские литературы воздействовали на славянские литературы, но и наоборот, культура славян оставляла свои следы в развитии европейских литератур. О значении книги профессора Матла лучше всего говорит то, что она вызывает читателя на споры. Задача дальнейшего исследования: выяснить вопрос о том, что немецкая куль-

тура единообразно влияла ли на культуру разных славянских народов. Если исследование исторического развития производится исходя из общественных закономерностей, то исследования нужно положить на еще более широкую основу, надо исследовать и остальные литературы Восточной Европы.

JOSEPH MATL: EUROPA UND DIE SLAWEN

Von

L. SZIKLAY

In Professor Matls Buch wird mit einer äusserst reichen Dokumentation dargelegt, wie sich die Kultur der Slawen von den ältesten Zeiten an bis zum Ende des 19. Jahrhunderts in die europäische Entwicklung einfügte. Von edlen humanistischen Absichten geführt weist der Verfasser darauf hin, wie unrichtig es ist, die slawischen Literaturen von der übrigen europäischen Literatur zu trennen. Er sucht überall auch diejenigen Perioden, in denen nicht nur die westeuropäischen Literaturen auf die slawischen einwirkten, sondern umgekehrt, auch die Kultur der Slawen ihre Spuren in der europäischen Entwicklung hinterliess. Die Bedeutung und der Gedanken erweckende Charakter des Buches wird durch nichts stärker bewiesen, als dadurch, dass es zur Diskussion anregt. Jedenfalls hat die weitere Forschung zu untersuchen ob die deutsche Kultur einheitlich und gleichartig auf die Kulturen der verschiedenen slawischen Völker eingewirkt hat. Wenn wir bei der Untersuchung der geschichtlichen Entwicklung von der Untersuchung der gesellschaftlichen Gesetzmässigkeiten ausgehen, so müssen wir unsere Forschungen auf eine noch breitere Grundlage stellen und ausser den slawischen Literaturen auch diejenige der übrigen osteuropäischen Völker in das Gebiet unserer Untersuchungen einbeziehen.